УДК 821.16
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.34.1.26

СЕМАНТИКА ЗВЕРНЕННЯ У МОЛИТОВНИХ ТЕКСТАХ РЕЛІГІЙНОГО СТИЛЮ

SEMANTICS OF APPEAL IN PRAYER TEXTS OF THE RELIGIOUS STYLE

Тараненко В.В.,
orcid.org/0000-0001-8649-2285
старший викладач кафедри філології та лінгводидактики
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Артьомова О.І.,
orcid.org/0000-0002-7796-1948
старший викладач кафедри філології та лінгводидактики
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Ушакова Н.В.,
orcid.org/0000-0001-8478-1964
старший викладач кафедри філології та лінгводидактики
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

Ця стаття є продовженням структурно-семантичного дослідження композиційного елемента православної молитви – звернення, початок якого було покладено у статті «Структурно-семантичний зміст звернення у православній молитві церковнослов'янською мовою» [1].

Молитва є жанром так званого конфесійного стилю. У статті автори розглядають визначення даного стилю та його альтернативи, а також визначення підстилів та жанрів. Автори статті погоджуються з позицією І.С. Грималовського, який вважає визначення стилю як конфесійного недостатньо коректним, оскільки конфесія – це структурна одиниця всередині однієї релігії. Якщо ж об'єднувати в один стиль тексти, які відносяться до різних релігій, то краще було б назвати цей стиль релігійним.

Однією з жанрових характеристик молитовних текстів є опора на Святе Письмо – книги Старого та Нового Завіту, Передання Церкви, догматичне вчення Православної Церкви, а також на існуючу історичну традицію.

Матеріалом для аналізу вибрані деякі молитви, які відносяться до піджанру келійної молитви: ранкове та вечірнє правило для мирян, молитви перед Святим Причастям.

Особливий інтерес представляє композиційний елемент молитви – звернення, який співвідноситься із загальними уявленнями про структуру тексту та відповідає вступу. Крім формальної структури звернення у цій статті розглядається семантика смислових одиниць, які нерозривно пов'язані з догматичними твердженнями Православної Церкви. Ці твердження зафіксовані у Символі віри та Православному Катехізисі. Також семантичний зміст молитов пов'язаний з текстом Святого Письма і святоотцівською традицією його тлумачення.

Фрагменти молитов представлені церковнослов'янською мовою цивільним шрифтом. Ця мова є богослужбовою мовою Церкви і вважається священною, тобто відокремленою від усього повсякденного у мирському житті віруючих. Це мова спілкування з Богом. Поряд із церковнослов'янською мовою у Православній Церкві функціонують і сучасні мови у проповіді, сповіді, катехизації тих, хто готується до Крешення, богословських праць, тому приклади, наведені у статті, дублюються українською мовою.

Ключові слова: православна молитва, релігійний стиль, звернення, композиція, Святе Письмо.

This article is a continuation of the structural-semantic inquiry into the compositional element of the Orthodox prayer-appeal, which was started in the article «Structural-semantic content of the address in the Orthodox prayer in the Church Slavonic language» [1].

The prayer is a genre of the so-called confessional style. In the article, the authors consider the definition of this style and its alternatives, as well as the definition of substyles and genres. The authors of the article agree with the position of I.S. Hrymalovskyi, who considers the definition of style as confessional to be insufficiently correct, since a denomination is a structural unit within one religion. If texts belonging to different religions are combined into one style, then it would be better to call this style religious.

One of the genre characteristics of prayer texts is the reliance on the Holy Scriptures – books of the Old and New Testament, the Tradition of the Church, the dogmatic teaching of the Orthodox Church, as well as the existing historical tradition.

Some prayers belonging to the cell prayer subgenre were selected as material for analysis: morning and evening rule for the laity, prayers before the Holy Communion.

Of particular interest is the compositional element of prayer-appeal that correlates with general ideas about the structure of the text and corresponds to the introduction. In addition to the formal structure of the appeal, this article considers the semantics of semantic units that are inextricably linked with the dogmatic statements of the Orthodox Church. These statements are recorded in the Creed and the Orthodox Catechism. Also, the semantic content of prayers is associated with the text of Holy Scripture and the patristic tradition of its interpretation.

Fragments of prayers are represented in Church Slavonic in civil script. This language is the liturgical language of the Church and is considered sacred, that is, separated from every everyday thing in the worldly life of believers. It is the lan-

guage of communication with God. Along with the Church Slavonic language in the Orthodox Church, modern languages also function in preaching, confession, catechizing those who are preparing for Baptism, theological works; therefore the examples given in the article are duplicated in Ukrainian.

Key words: Orthodox prayer, religious style, appeal, composition, Holy Scripture.

Аналіз досліджень та публікацій. Тексти молитов входять у широке коло текстів, які включені в ужиток Православної Церкви. Такі тексти об'єднуються загальним функціональним стилем, найчастіше визначеним як конфесійний. Однак дискусія з приводу визначення стилю, тексти якого відносяться до релігійної практики, досі існує. Н. В. Бабич називає цей стиль богословським або релігійним, В. М. Пуряєва визначає його як церковно-релігійний, Т. А. Коць та В. В. Німчук – сакральний, В. М. Русановський – культовий. Однак, більшість дослідників воліють використовувати визначення конфесійний стиль.

За думкою І. С. Грималовського, визначення стилю як конфесійного виглядає дещо недостатньо і однобоко, оскільки конфесії існують лише у межах однієї релігії. Він пропонує відкинути цю номінацію і ввести більш загальне поняття релігійного метастилю, у межах якого виділити християнський стиль [2, с. 57].

Класифікація підстилів та жанрів найбільш розроблена у дослідженнях І. С. Грималовського, Н. Д. Бабич, О. Мирончук. Жанр молитви, що цікавить нас, поряд зі Святим Письмом представлений І. С. Грималовським як сакральний підстиль. Більш детальна та повна класифікація розроблена О. Мирончуком, де жанр молитви віднесений до літургійного чи богослужбового підстилю. [3, с. 151–157] Проте в жодній класифікації не представлені келійні молитви – особисті домашні молитви, що є невід'ємною і важливою частиною життя православного мирянина.

Постановка проблеми

Загальні питання щодо жанру молитви розглядали В. Німчук, Н. Піддубна, Г. Баран та інші. Однак, питанням композиційної побудови і семантики окремих композиційних елементів тексту молитви серед українських лінгвістів практично ніхто не займався.

Композиція представляється як упорядкована структура тексту, у якій відбивається послідовне розташування його елементів та їхній взаємозв'язок. У найзагальніших рисах текст має тричасткову структуру: вступ, основну частину і висновок. Православна молитва не є винятком. Вступу, як правило, відповідає звернення до особи духовного світу: Богу, Богородиці, Ангелів, святих. Основна частина молитви відображає одну або кілька основних молитовних інтенцій – каяття, прохання, подяку, обіцянку. Заключна частина виражена славослів'ям.

Серед композиційних елементів молитви особливий інтерес представляє звернення. Характерною рисою цього композиційного елемента є різноманіття структурних та семантичних побудов.

Мета статті: провести структурно-семантичний аналіз звернення у текстах келійних молитов, звернених до трьох осіб Пресвятої Трійці, узагальнити результати аналізу та зробити висновок про специфічну роль звернення у молитві.

Виклад основного матеріалу. У Біблійній енциклопедії молитва визначається як «піднесення розуму і серця до Бога, яке є благоговійним словом людини до Бога» [4, с. 484]. Преподобний Силуан Афонський відзначав, що молитва встановлює відносини живого досвіду спілкування людини з Богом.

Той, хто молиться, звертається до Святої Трійці або до окремих її осіб, до Божої Матері, до ангелів, до святих, які предстоять перед Богом і моляться за людей і за весь світ.

Віднести звернення до першої вступної частини тексту молитви можна лише умовно. Форми звернення та місце їх у тексті різноманітні. Наслідуючи грецький синтаксис, церковнослов'янський текст молитви розміщує звернення практично в будь-якому місці. Молитва може і не починатися зверненням: «*Что ти принесу или что ти воздам, великодаровитый безсмертный царю, щедре и человеколюбче, Господи*? [5, с. 524] / *Що Тобі принесу? Або чим Тобі віддячу, Великодаровитий, Безсмертний Царю, Щедрий і Чоловіколюбний Господи*» [6]. Таким чином, звернення може бути як на початку, так і в середині або наприкінці тексту молитви, а також окремі фрагменти звернення можуть бути розподілені по всьому тексту.

Звернення у церковнослов'янській мові, як і в українській, виражене кличним відмінком. Примикаючі до нього означення показують реалізацію комунікативної функції у різних вимірах дихотомічного світу. Адресат належить до гірнього світу, а адресант до земного.

Проаналізуємо звернення, які входять до молитов келійних, зокрема молитов до Святого Причастя.

За складом розрізняються однокомпонентні, двокомпонентні і багатокомпонентні звернення.

Однокомпонентні звернення складаються тільки з іменника в кличному відмінку, який називає одне з імен Бога. До Бога Отця можна виділити наступні номінації: *Боже, Господи, Владыко, Царю, Вседержителю, Творче, Человеколюбче, Содетелю, Животе, Светотворче.* До Бога Сина: *Иисусе, Спасе, Христе, Слове, Солнце.* До Святого Духа: *Душе, Утешителю*. Але серед цих імен є загальні, які відносяться до кожної особи Пресвятої Трійці: *Боже, Господи, Владыко, Царю* та інші.

Деякі однокомпонентні звернення представлені означенням: *Святый, Блаже, Сильне, Щедре, Незлобиве, Непостижиме*.

Двокомпонентні звернення виражені у різний спосіб: сполученням імен (*Іисусе Христе, Христе Боже, Владыко Человеколюбче, Господи Вседержителю, Жизнодавче Христе, Иисусе Всецарю*); сполученням іменника і присвійного займенника або прикметника (*Отче наш, Христе мой, Боже мой, Избавителю мой, Слово Отчее, Агнче Божий, Сыне Отечь*); сполученням імені та неузгодженого означення (*Душе истины, Сокровище благих, жизни Подателю, Боже сил, Господи милости, Источниче жизни, Светоносче правды, Начало Света; Щедрот Отец, Милости Бог*); сполученням імені та узгодженого означення в препозиції (*Святый Боже, Пресвятая Троице, Вышний Боже, Святый Душе, Невечерний Светоносче, Животочная Лозо, Безначальне Боже, Преумная Сило, Самосовершенный Боже*); сполученням імені та узгодженого означення в постпозиції (*Царю Небесный, Боже Праведный, Животе безсмертный, Боже Превечный, Господи Святый*); сполученням двох прикметників (*Святый Крепкий, Святый Безсмертный, Едине Безгрешне*), а також дієприкметниковим зворотом (*распныйся волею*).

Особливе місце серед типів звернення займають багатокомпонентні звернення. Загалом це різні комбінації поширення імені, до якого звертається вірянин. У кілейних та богослужбових молитвах такі звернення є посиланнями до Священного Писання, а також мають глибокий катехізичний сенс. Так у молитвах до Святого Причастя містяться декілька поширених багатокомпонентних звернень.

Найбільш поширене звернення читаємо церковнослов'янською мовою у першій молитві святителя Василія Великого: *Владыко Господи Иисусе Христе Боже наш, Источниче жизни и безсмертия, всея твари видимыя и невидимыя Содетелю, безначального Отца соприсносущный Сыне и собезначальный, премногия ради благости в последния дни в плоть оболкийся, и распныйся, и погребыйся за ны неблагодарныя и злонравныя, и твоею кровию обновивый растлевшее грехом естество наше. Сам безсмертный Царю* [5, с. 594–595] / *Владико Господи Ісусе Христе, Боже наш, Джерело життя і безсмертя, Співтворче всього творіння видимого й невидимого, Рівновічний і Співбезпочатковий Сину Безпочаткового Отця! Ти з безмірної благости в останній час тіло прийняв і був розп'ятий і похований за нас, невдячних і нерозсудливих, і Твоєю кров'ю обновив понівечену гріхом природу нашу. Сам, Безсмертний Царю* [6].

Насамперед очевидним є те, що при перекладі значна частина звернення скорочена за рахунок того, що означення, поширене дієприкметниковими зворотами в церковнослов'янському тексті молитви, замінено на самостійне складносурядне речення і є окремим наративним фрагментом тексту.

Перша частина звернення містить кілька компонентів: поєднання імен (*Владыко Господи Иисусе Христе*); поєднання імені та присвійного займенника (*Боже наш*); поєднання імені та неузгодженого означення (*Источниче жизни и безсмертия*); поширене означення у пост- та препозиції (*безначального Отца соприсносущный Сыне и собезначальный*).

Друга частина звернення, як згадувалося, є означенням, у складі якого містяться дієприкметники *оболкийся, и распныйся, и погребыйся; обновивый* із залежними словами.

Третя частина є трикомпонентним зверненням, яке складається з імені та означень у препозиції (*Сам безсмертный Царю*).

Така складна структура звернення властива багатьом православним молитвам. У ній розкриваються догматичні твердження Церкви про властивості Бога та Його дії у створеному Ним світі.

Перша частина звернення розкриває догматичне вчення про Бога як Творця світу і про єдність у Богові Отця і Сина – Господа Ісуса Христа: *Владыко Господи Иисусе Христе Боже наш, Источниче жизни и безсмертия, всея твари видимыя и невидимыя Содетелю, безначального Отца соприсносущный Сыне и собезначальный.*

Звертаючись до Ісуса Христа, святитель Василій Великий називає Його Владикою, Господом і Богом, Джерелом життя і безсмертя та Творцем видимого і невидимого світу. Це звернення відсилає до другого члена Символу Віри, у якому стверджується догмат про божество Ісуса Христа: *Верую… во единаго Господа Иисуса Христа, Сына Божия, единороднаго,*

иже от Отца рожденнаго прежде всех век… единосущна Отцу, имже вся быша / Вірую… в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, що від Отця народився перше всіх віків… єдиносущного з Отцем, що через Нього все сталося.

Св. Іоанн Богослов у пролозі до Євангелія називає Ісуса Христа Словом: *В начале бе Слово, и слово бе к Богу, и Бог бе Слово. Сей бе искони к Богу: вся тем быша, и без Него ничтоже бысть, еже бысть*[7, с. 593] / *Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку.Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього* (Ин. 1:1) [5]. У цьому євангельському фрагменті розкриваються такі твердження: Ісус Христос – Єдиний Син Божий, народжений із суті Бога Отця, і тому Він єдиної суті з Богом [Катехизис, с. 80]. Йому засвоюються властивості Божі – вічність, рівність та єдиносущність з Богом Отцем. Про те, що Ісус Христос – Джерело життя та Творець *всея твари видимыя и невидимыя,* свідчить цар і пророк Давид: *Словом Господним небеса утвердишася и Духом уст Его вся сила их / Словом Господнім сотворено небеса, і духом уст Його – вся сила їх* (Пс. 32:6) і в іншому псалмі: *Да восхвалят имя Господне: яко Той рече, и быша, Той повеле, и создашася / Нехай хвалять ім'я Господнє, бо Він промовив – і сталося, Він повелів – і створилося.* (Пс. 148:5) [8, с. 519].

У другій частині звернення церковнослов'янського тексту молитви поширене означення є згорнутою історією спасіння людського роду, знакові етапи якої виражені дієприкметниками *оболкийся / воплотився, тобто став людиною, и распныйся / розіп'ятий, и погребыйся / похований; обновивый / той, хто оновив понівечену гріхом природу нашу.*

Перший дієприкметник *оболкийся* вказує на догмат про втілення Господа Ісуса Христа, який також відображається у Символі віри: *Нас ради человек и нашего ради спасения сшедшаго с небес и воплотившагося от Духа Святаго и Марии Девы и вочеловечшася / Він для нас, людей, і ради нашого спасіння зійшов з небес, і воплотився від Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком.* Євангеліст Іоан пояснює: *Слово плоть бысть, и вселися в ны, и видехом славу Его, славу яко Единороднаго от Отца, исполнь благодати и истины.* (Ин. 1:14). Слово стало тілом, тобто стало справжньою людиною, яка жила з апостолами. І вони бачили славу Його як Сина Бога Отця.

Наступні два дієприкметника *распныйся, и погребыйся* свідчать про жертовну смерть Христа і також відображені у Символі віри: *Распятаго же за ны при Понтийстем Пилате и страдавша, и погребенна / І розп'ятий був за нас при Понтії Пилаті, і страждав, і був похований.*

Останній дієприкметник *обновивый* розкриває сенс жертовної смерті Ісуса Христа. Про таємничу Жертву, принесену Спасителем на Хресті, розмірковує святий Григорій Богослов і запитує: кому і для чого пролита кров Христа? «Отець приймає жертву Сина, тому що людині потрібно було освятитися людством Бога, щоб Він Сам визволив нас, подолавши мучителя, і звів нас до Себе через Сина, що все влаштовує через Отця… а більше нехай буде шановано мовчанням» [9, с. 103]. Ці слова святого Григорія нагадують нам про обмеженість будь-яких земних образів, які вживаються для опису нашого спасіння у Христі.

Заключна частина звернення у цій молитві *Сам безсмертный Царю* проголошує догмат про те, що Бог вічний. Він не має ні початку свого буття, ні кінця, але завжди є, був і буде. Цей догмат підтверджується словами з Об'явлення святого апостола Іоанна Богослова: *Свят, Свят, Свят Господь Вседержитель, иже бе, и сый, и грядый / Свят, свят, свят Господь, Бог Вседержитель, що Він був, і що є, і що має прийти!* (Об. 4:8) А також словами пророка та царя Давида: *Прежде даже горам не быти и создатися земли и вселенней, и от века и до века Ты еси / Перше, ніж з'явилися гори і створилися Земля і Вселенна, – од віку й до віку Ти єси.* (Пс. 89:3).

Висновки. У статті виявлено та класифіковано формальну структуру звернення у кілейних молитвах до Святого Причастя. Складна і різноманітна структура складається завдяки особливостям церковнослов'янського синтаксису, який наслідує синтаксис грецький. Семантичний аналіз окремих компонентів звернення показав тісний зв'язок з догматичними твердженнями Православної Церкви, зі Святим Письмом – книгами Старого та Нового заповіту. Звернення у молитовних текстах є своєрідним висококонцентрованим гіпертекстом, в якому окремі компоненти в складному сплетінні між собою говорять про сутність Святої Трійці, яка розкривається тією мірою, якою може сягнути людський розум.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тараненко В.В. Структурно-семантичний зміст звернення у православній молитві церковнослов'янською мовою. *Закарпатські філологічні студії.* Вип. 22. Т. 2. 2022. С. 60–66.

2. Грималовський І. С. Мова української духовної поезії XVIII – початку XIX століття : Дис. ... канд. філол. Наук : Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2006.

3. Мирончук О. Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному стилі української мови. Київ : *Культура слова* № 72. 2010. С. 151–157.

4. Никифор, архимандрит. Ілюстрована повна біблійна енциклопедія. Київ, 1990. 902 с.

5. Каноникъ или полный молитвословъ. Житомир : НІ_КА, 2007. 750 с.

6. Великий православний молитовник. Наша парафія. URL: https://parafia.org.ua/ (дата звернення: 20.06.2024).

7. Священное Евангеліе. Житомир : НІ_КА. 2005, 767 с.

8. Псалтирь. Свято-Успенська Почаївська лавра, 2005. 590 с.

9. Православний катехізис. Основи християнського віровчення. / за ред. В. В. Бурега. Харків : Фактор-Друк, 2004. 351 с.